

ВТІЛЕННЯ ОПЕРИ «НАТАЛКА ПОЛТАВКА» М. ЛИСЕНКА В ХАРКІВСЬКІЙ ОПЕРІ (1925–2025) У КОНТЕКСТІ ЇЇ ПОСТАНОВОК НА ХАРКІВСЬКІЙ СЦЕНІ

І. В. Лобанова

Харківський національний університет мистецтв імені
І. П. Котляревського, ХНАТОБ імені М. В. Лисенка, м. Харків, Україна
dolganovai@ukr.net

I. Lobanova

I. P. Kotliarevskiy Kharkiv National University of Arts, Mykola Lysenko
Kharkiv State Academic Opera and Ballet Theatre, Kharkiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-8929-5532>

І. В. Лобанова. Втілення опери «Наталка Полтавка» М. Лисенка в Харківській опері (1925–2025) у контексті її постановок на харківській сцені

У статті розглянуто харківський контекст постановок п'єси І. Котляревського «Наталка Полтавка» й написаної за цим матеріалом опери М. Лисенка. Здійснена спроба створення спектаклеграфії цього твору на конкретній сцені: головна увага приділяється інтерпретаціям цього матеріалу в Харківському національному академічному театрі опери та балету імені М. В. Лисенка впродовж його столітньої історії (1925–2025). У зв'язку з тим, що в наукових дослідженнях, створених до 1991 р., наявні ідеологічні маркери, означено потребу переосмислити поданий фактаж. У наступні історичні періоди виникають значні інформаційні лакуни щодо «Наталки Полтавки», що зумовило фіксацію певних деталей постановок харківської оперної сцени. Виявлено, що опера «Наталка Полтавка» в ХНАТОБі є істинним довгожителем. Деякі з версій існували на сцені недовго, інші могли триматися понад 40 років, переживши кілька поновлень. Однак загалом паузи в її прокаті були невеликі, і навіть нині, у воєнний час, у харківської сцени в ній є потреба.

Ключові слова: ХНАТОБ, опера «Наталка Полтавка», інтерпретації, українська культура, постановка, поновлення.

I. Lobanova. The staging of Mykola Lysenko's opera “Natalka Poltavka” at the Kharkiv Opera Theatre (1925–2025) in the context of its productions on the Kharkiv stage

The article examines Kharkiv context of the productions of Ivan Kotliarevskyi's play “Natalka Poltavka” and the opera by Mykola Lysenko, based on it. Written in 1819, “Natalka Poltavka” was first in the spotlight in Poltava. However, in 1821 it was shown on the Kharkiv stage by the troupe of prince Mykola H. Repnin (1778–1845). During the 1830s, “Natalka Poltavka” was actively used by the troupe of Ludwik Mlotkovski.

In the late XIX — early XX centuries, it was repeatedly brought by private theatre enterprises, and local troupes also staged it. That is, Kharkiv playgoers knew “Natalka Poltavka” quite well. If at first, most likely, a musical version created by Adam J. Barcicki was performed in the city, then with the release of the first operatic version created by Mykola Lysenko, it began to dominate, and subsequently completely displaced the others.

The opera “Natalka Poltavka” was performed on the Kharkiv stage in the first half of the 1920s; however, with the opening of the first Ukrainian Opera and Ballet Theatre on October 3, 1925, where avant-garde experiments reigned, it temporarily disappeared from the theatre's repertoire. The Kyiv Museum of Musical, Theatre and Cinematographic Art of Ukraine holds a fragment of a poster for “Natalka Poltavka”, probably from 1925–1934. But there is no information about the performance. Touring theatre companies also brought the opera. In general, the first decade of the Opera and Ballet Theatre's existence was marked by a bent for contemporary music, foreign and domestic, and attempts to contemporize the classics. It stands to reason that “Natalka Poltavka” was not the kind of material that was easily mainstreamed.

The opera returned to the theatre stage in 1936. After the persecution of many Ukrainian cultural figures on the charges of “bourgeois nationalism”, those who determined the artistic policy of Ukraine decided that the opera was “safe”. The article examines the interpretations of “Natalka Poltavka” in 1936, 1942, 1948, 1954, and 1983, and the renewal of the last of them these days.

The problem statement. In the studies pursued before 1991, there were ideological markers; this makes it necessary to rethink this factual material. In subsequent historical periods, significant information gaps arise regarding “Natalka Poltavka”. This requires capturing certain details of the productions on the Kharkiv opera stage.

The relevance of the topic is evidenced by the fact that even now, in wartime, the Kharkiv scene needs it.

The purpose of the article is to develop a “performanceography” of this work on a specific stage: the main attention is paid to the interpretations of this material at Mykola Lysenko Kharkiv State Academic Opera and Ballet Theatre, throughout its hundred-year history (1925–2025).

The conclusions. In this study it was found that the opera “Natalka Poltavka” at the Kharkiv Opera and Ballet Theatre is a true long-liver. Some of the versions did not exist on stage for long, while others could last for more than 40 years, having survived several renewals. But in general, the pauses in its releases were small.

Prospects for further research. This paper does not aim to fully reconstruct the performances, as this is a matter for further research.

Keywords: *Kharkiv State Opera and Ballet Theatre, opera “Natalka Poltavka”, interpretations, Ukrainian culture, production, renewal.*

Актуальність теми дослідження. Тема аналізу постановок «Наталки Полтавки» І. П. Котляревського не є новою для українського мистецтвознавства. Більше того — наукових розвідок щодо цієї, однієї з найзатребуваніших п'єс як драматичного, так і оперного репертуару, здійснено чимало. Написаний у 1819 р. твір вперше побачив світло рампи в Полтаві. А вже у 1821 р. «Наталка Полтавка» була показана в Харкові на ярмарку трупю князя М. Рєпніна (Ботунова, 2010, с. 282). Так розпочався довгий шлях цього твору на сценах театрів України та, зокрема, Харкова. Утім, при тому, що автори багатьох збірок і монографій так чи інакше торкаються теми постановок «Наталки Полтавки», цілісного дослідження її історії в Харкові немає. Частково це було зроблено В. Ф. Харитоновою, але в її дослідженні (Харитонova, 2012, с. 235–245) є чимало фактологічних помилок. Не є вичерпною в цьому плані й ця стаття, оскільки основним фокусом уваги тут є саме постановки державного оперного театру, який цього року відзначає сторічний ювілей, що також актуалізує цю наукову розвідку.

Постановка проблеми. У Харківському національному академічному театрі опери та балету імені М. В. Лисенка спектаклеграфія перебуває в розробці — уточнення фактів і створення єдиного переліку всіх здійснених постановок триває саме нині. Не є винятком і опера «Наталка Полтавка», роль якої в процесі розвитку театру також слід визначити під час дослідження. Існує

нагальна необхідність, особливо в переддень ювілею, заповнити пов'язані з нею прогалини, тим більше, що театр має ім'я її автора, фундатора української професійної музики Миколи Лисенка. У межах цієї розвідки зупинимось на найбільш резонансних постановках «Наталки Полтавки» від ранніх показів до створення в Харкові першого українського театру опери та балету для розуміння контексту входження в харківський театральний процес цього матеріалу. Ретельніше розглянемо постановки театру 1925–2025 рр. для фіксації наявних фактів і долучення в науковий обіг окремих документів, що зберігаються в музейній колекції театру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж недавнього часу вийшло чимало розвідок, пов'язаних з «Наталкою Полтавкою». Це і «Наталка Полтавка» Миколи Лисенка на сцені Національної опери України (режисерська інтерпретація Дмитра Смолича)» Г. Тітової, і «Опера “Наталка Полтавка” Миколи Лисенка на українському екрані: основні проблеми інтерпретації» Т. Журавльової. На неї посилається Л. Кохан у дисертаційному дослідженні «Музично-драматичний театр Михайла Старицького в контексті часу (1873–1898)». Надзвичайно корисною стала робота Л. Браун «Іван Котляревський та Йоганн Фрідріх Райхардт: українська опера “Наталка Полтавка” між водевілем і національним символом». Однак жодна із цих публікацій не включена в список літератури, оскільки не пов'язана безпосередньо з проблематикою цієї розвідки.

Мета статті — створити максимально точну, наскільки доступно на цей момент, спектаклеграфію опери М. Лисенка «Наталка Полтавка», приділивши основну увагу постановкам театру 1925–2025 рр. У наукових дослідженнях, створених до 1991 р., де наявні ідеологічні маркери, маємо переосмислити поданий там фактаж. У наступні історичні періоди виникають значні інформаційні лакуни щодо «Наталки Полтавки», тож виникає потреба їх заповнити, принаймні частково. Це викликає необхідність фіксації певних деталей постановок харківської оперної сцени з метою їх подальшої розробки. Хоча загалом означене дослідження не має на меті повністю реконструювати вистави — це є справою подальших наукових розвідок.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія першої постановки «Наталки Полтавки» в Харкові 21 січня 1821 р. зберегла після себе багато чуток та свідчень. Зокрема, побутує поширена версія про те, що трупа мала вдатися до хитрощів, аби отримати дозвіл на постановку. Оскільки необхідний для цього цензурний дозвіл князя Репніна поширювався лише на Полтавську губернію, трупа, за порадою Г. Квітки-Основ'яненка, анонсувала до постановки відому старовинну п'єсу. Напередодні ж вистави, пославшись на хворобу актора, запросили терміновий дозвіл на постановку, яку, начебто, поспіхом підготували. Дозвіл було отримано, і «Наталка Полтавка» з успіхом пройшла в Харкові (Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Олеся Гончара, б.д.).

Цілком очевидно, що п'єса І. Котляревського була доволі популярною. З афіш, які збереглися в Державному архіві Харківської області, ми дізнаємося, що впродовж кількох років активно показувала «Наталку Полтавку» трупа Людвіга Млотковського. Так, на афішах 1830-го, 1836-го та 1837-го рр. зустрічаємо склад трупи, дозволи на постановку та навіть примітку «за бажанням публіки», що доводить популярність твору серед глядачів. На жаль, невідомо, чию саме музичну обробку використовували при постановках. У згаданих афішах таких даних немає. Радше за все, це могла бути версія Адама Барцицького або якогось невідомого нам автора-сучасника, адже композитори, які в різні роки створювали обробки цього твору, — Алоїз Єдлічка, Опанас Маркович, Микола Васильєв, Микола Лисенко та ін. — працювали в дещо іншу епоху. Але саме Адам Барцицький належав до того ж самого кола польської спільноти в Харкові, що й Людвіг Млотковський.

У межах реалізації за підтримки Українського культурного фонду проекту ХНАТОБ імені М. В. Лисенка «Збереження національної культурної спадщини: створення віртуальної галереї Харківської опери як інструмент промоції українського оперно-балетного мистецтва», який мав на меті пошук, ідентифікацію та впорядкування численних об'єктів з історії Харківської опери, було знайдено примірник клавiру першої лисенківської редакції «Наталки Полтавки».

Цей екземпляр унікальний тим, що містить автограф Миколи Лисенка, датований 14 червня 1890 р. (тобто, це наступний рік після написання композитором обробки). Напис присвячено Владиславу Ідзиковському, сину відомого видавця Леона Ідзиковського, у чиєму музичному магазині продавалися примірники клавiру. Він також має особисту печатку М. Лисенка й печатку магазину Л. Ідзиковського в Києві. З цією знахідкою можна ознайомитись на сайті віртуального музею ХНАТОБу імені М. В. Лисенка. Цілком очевидно, що з моменту виходу лисенківського варіанта «Наталки Полтавки» він став домінувати над іншими, а згодом взагалі залишився єдиним. Спроба переосмислення музичного матеріалу опери була здійснена аж 2019 р. композитором Олександром Щетинським (Сіренко, 2020). Але хоча митець мав контакти з ХНАТОБ імені М. В. Лисенка в реалізації проекту «Бестіарій», на сцену театру його версія «Наталки» з тих чи інших причин не потрапила.

Наприкінці XIX — початку XX ст. багато разів «Наталку Полтавку» привозили антрепризи, розраховані на одну чи кілька вистав, ставили її і місцеві трупи. Тобто, Харків «Наталку Полтавку» знав доволі добре. Подекуди організатори навіть вдавалися до хитрощів, щоб привернути увагу публіки до конкретних постановок. Так, відома дослідниця Галина Ботунова, досліджуючи гастролі П. Саксаганського в Харкові, звертається до спогадів Йосипа Маяка. У них йдеться про те, що 1924 р., скориставшись приїздом відомого актора та режисера П. Саксаганського, керівники театру Вольгемут та Сагайдачний, влаштували святкування нібито «ювілею» «Наталки Полтавки». Вистава дійсно пройшла «надзвичайно урочисто при переповненому залі» (Ботунова, 2010, с. 282).

Гастролі цікаві нам ще й тим, що вперше маємо свідчення про виступ у ролі Наталки Марії Литвиненко-Вольгемут. А два роки потому — вже під час роботи артистки в Харківській опері. Це було за рік до того, як відкрився перший український театр опери та балету. Відомо, що М. Литвиненко-Вольгемут була ініціаторкою постановки українських опер. З інформації, яка збереглася, стає відомо, що виставу анонсували надзвичайно пафосно і заздалегідь ([Оголошення], 1926, 3 обкл.). Оголошення були навіть

у тих газетах, які ніколи не публікували нічого про оперний театр як такий — принаймні, в оголошеннях. Акторський склад дійсно був дуже цікавим: П. Саксаганський, М. Литвиненко-Вольгемут, Г. Борисоглібська, І. Мар'яненко, М. Петляшенко. Вистава викликала великий резонанс і дискусію серед харківських критиків. Високо оцінювався виступ М. Литвиненко-Вольгемут, тут рецензенти були однастайними. Рецензент Михайло Романовський, який не дуже любив авангардистські пошуки та експерименти, на прикладі «Наталки Полтавки» та інших привезених П. Саксаганським вистав намагався довести переваги реалістичного театру.

Мабуть, найкраще описав те, що відбувалось на сцені, Володимир Волховської. Молодий виконавець І. Овдієнко переконав рецензента своєю роллю Петра: «Артист грав серйозно й просто, без будь-якої <...> цукерности. Через свою тактовність і стриманість Овдієнко, примітивний Петро, щертє сповнений любов'ю, виявся живим і зворушливим і його любовний лемент ні трохи не викликав сміху» (Волховской, 1926, с. 11). Терпелиха-Борисоглібська, «повна побутових рис і рисочок», на думку автора, «прийшла від життя». Він особливо підкреслює її вихід на сцену: «Подивитися тільки, як виходить Терпелиха п'яна, і вже можна стверджувати, яка цільна, яка велика артистка Борисоглібська» (там само).

Утім, особливо В. Волховського цікавить робота М. Литвиненко-Вольгемут. Відзначаючи бездоганний спів артистки, автор дорікає їй за «оперну умовність», через яку розмовні репліки виходили в неї не дуже добре. Іронічно рецензент натякає на тягар «Аїд, Валентин, Рахіїв тощо». Однак у третьому акті все змінюється: «... раптове світло, непідготовлений надпрорив. Литвиненко не пізнати. На сцені легка, жартлива, повна задору й внутрішньої грації дівчина. Артистка прекрасно говорить, її мова відмінно тонована. Вона скинула з себе всю оперну рутину і в 3-м акті випросталась, дала чарівну Наталку» (Волховской, 1926). І за таку Наталку, на думку рецензента, можна пробачити артистці багато — настільки значний крок зробила вона вперед. Власне, В. Волховської впевнений: вистава надзвичайно яскраво показала, що

сутність та сила кожного театру — це актор і тільки актор.

Дещо пізніше критик М. Романовський, аналізуючи 1926 р. ще одні гастролі П. Саксаганського (Романовський, 1926), висловлював переконання, що подібні явища не мають бути тільки на рівні гастролей. І наголошував — ідея, яка народилася свого часу в М. Заньковецької і П. Саксаганського про створення в Харкові українського театру, на жаль, не здійснилася. І варто все ж про це подумати. Але Харків жив тоді вже зовсім іншими ритмами. 1926 р. восени відкрив свій перший харківський сезон «Березиль», і в місті з'являться Лесь Курбас і його учні. Тим не менш, і такі яскраві явища, як постановки «Наталки Полтавки», знаходили свого глядача.

Повернемося до особистості виконавиці головної ролі у виставі «Наталка Полтавка». У той час зірка Марії Литвиненко-Вольгемут сяяла дуже яскраво. Завдяки записам, які збереглися, відомо, який чудовий голос вона мала. Багато хто з пієтетом згадував її виконання різних партій оперного репертуару. Однак звернемо увагу й на громадянську позицію артистки. Адже саме з її ініціативи невдовзі після показу «Наталки Полтавки», у жовтні 1924 р., в Харкові відбулася світова прем'єра опери «Тарас Бульба» М. Лисенка. Хоча поодинокі спроби проведення україномовних вистав на сцені Харківської опери вже були й до того, але вони не дали стійких паростків. І так сталося, що саме «Наталка Полтавка» 1924 р. стала певним прологом до того, як українська мова зазвучала зі сцени Харківської опери на повний голос. Це був дуже важливий переконливий крок, який упродовж сезону приведе в дію механізм усвідомлення про необхідність створення в Харкові, тодішній столиці України, саме українського оперного театру. Це відбудеться всього лише через рік після тих подій, про які нині йдеться.

Загалом, з відкриттям 3 жовтня 1925 р. першого українського театру опери та балету, у якому від початку панували авангардистські експерименти, вона на певний час зникає з репертуару театру.

Радше за все, у цей період відбувалися в Харкові й інші постановки «Наталки Полтавки».

Абсолютною загадкою стала недатована афіша, яка зберіглася в київському Музеї театрального, музичного і кіномистецтва України, у розділі про харківський театр. Ми бачимо тут, що в приміщенні державної столичної опери було поставлено «Наталку Полтавку». Аналіз шрифтів на афіші дозволяє припустити, що вона найімовірніше була здійснена до 1934-го р., в стилі, характерному для плакатів оперного театру цього періоду. Зазначений там постановник — Юрій Кіпоренко-Доманський, прекрасний артист, який працював, зокрема, і на харківській сцені. Проте раніше не було відомо про випадки, щоб він реалізував себе в Харкові чи деінде як режисер. Серед інших, хто згадується на афіші, є Михайло Вериківський, який диригував цією постановкою. Він дійсно працював у Державному столичному академічному театрі опери та балету саме в цей період, до 1934 р. — як диригент. Потім поїхав до Києва, як і Ю. Кіпоренко-Доманський. Ще одна людина, яка згадується на афіші і до якої ми ще повернемося, це Г. Давидов, режисер. Він дійсно працював у Харкові і залишався там надалі, зокрема й в повоєнні роки.

Ймовірно, афіша обрізана, це половинка, оскільки вона не має ніяких вихідних даних. Тоді дуже часто великими стовпчиками друкували склад артистів — його тут не бачимо. І, звичайно, завжди є вихідні дані типографії, яких знову-таки немає. Можливо, це був якийсь разовий проєкт — наразі даних для дослідження недостатньо, тому можемо лише зафіксувати це явище й припустити, що в тій виставі міг брати участь хтось, чиє ім'я в наступні роки репресій було згадувати не варто, у результаті чого частина афіші і була відірвана. Усе це поки що залишається цариною здогадок і гіпотез.

Також згадаємо, але не розбиратимемо ще одну виставу, поставлену, ймовірно, режисером С. Каргальським та диригентом М. Вериківським «в старовинному оформленні», фото з якої опубліковано на сторінці 24 у № 4–6 за 1932 р. журналу «Декада». Харківська опера спільно з «Березолем» і театром музкомедії в сезон 1931/1932 рр. зробили разову постановку до 50-річчя важливої для українського театру дати — надання дозволу на показ українських

п'єс у професійному театрі. У ній взяли участь М. Литвиненко-Вольгемут (Наталка), Ю. Кіпоренко-Доманський (Петро), А. Бучма (Возний), І. Паторжинський (Виборний), (?). Боярська (Терпилиха) та ін. Невелика розповідь про неї є у спогадах Т. Ольховського, опублікованих Харківською державною науковою бібліотекою імені В. Г. Короленка (Ольховський, 2014). Оскільки вистава не розглядається, ці джерела в список літератури внесені не були.

А тим часом у музичному житті Харкова, як і в житті всієї країни, настають зміни. Соціалістичний реалізм визнається єдиним можливим стилем радянських митців. Щоправда, порівняно з основними культурними центрами Радянського Союзу, в Україні процес згортання авангардних пошуків йшов не так інтенсивно: «Все частіше термін “формалізм” використовувався як звинувачення, перетворюючись згодом на ідеологічне кліше. Оскільки “формальними” невдовзі стали визнаватися будь-які експерименти, не дивним є бажання деяких митців <...> переїхати в Україну, де цей процес починається років на п'ять пізніше» (Лобанова, 2011, с. 68). Тим не менше, у 1930–1934 рр. і в Україні ці процеси стрімко нарастають.

Після того як були опубліковані стаття «Сумбур замість музики» в газеті «Правда», а також відомий допис про «фальшивий балет», нищівній критиці піддалися композитори-новатори на чолі з Д. Шостаковичем. І, звичайно, на обговорення цієї проблеми зібралися й українські композитори. На зборах були присутні доволі специфічні персонажі, як музикознавець О. Білокопитов, у чийх статтях ідеологічні гасла помітно переважали над аналітичною складовою. Усі присутні жваво обговорювали «ідеологічно ворожих» Б. Лятошинського та багатьох інших авторів, звинувачуючи їх у формалізмі. Якраз у тому ж номері «Радянського мистецтва», де публікувався огляд цих зборів, була надрукована рекомендаційно-практична стаття, де зазначено, на що варто звернути увагу. Серед іншого, йшлося про те, що не можна лишати поза увагою українську класику, і «Наталка Полтавка» в переліку рекомендованого йде буквально першим номером. Згодом підіймається справжня хвиля постановок «безпечної» «Наталки

Полтавки». У Харкові, звичайно, не стояли осторонь. Так з'являється «Наталка Полтавка» 1936 р., поставлена в Харківській опері Володимиром Скляренком — на той момент оперним режисером-початківцем. Він хоча й робив перші кроки як оперний режисер (вже ставив, зокрема, «Наталку Полтавку» в Харківському ТЮГу), але курбасівська школа давалася взнаки, і він повною мірою володів умінням продукувати яскраві творчі ідеї, працювати над кожним образом та грамотно вибудовувати масові сцени, що важливо було в роботі з хором. Для цієї постановки було використано своєрідну музичну редакцію, створену композитором Валентином Костенком.

Відгуки про нову постановку були доволі позитивні. Неодноразово говорилося про щирість, яку продемонстрували Юрій Кіпоренко-Доманський і Віра Гужова. Типаж Наталки дуже підходив Вірі Гужовій, яка мала прекрасний виразний голос широкого діапазону, що було необхідно для виконавиці цієї ролі, і яскраві зовнішні дані. Її партнером у ролі Петра був Петро Білинник. Зовсім юним він прийшов до Харківської опери 1935 р. І грав у виставі півроку, перш ніж поїхав з України. А в ролі Миколи дуже вдало й темпераментно виступав А. Маєргут. У книзі про Харківський оперний театр згадується ця вистава й дається виразна характеристика роботі В. Скляренка (Милославський та ін., 1965, с. 63).

Кореспондент газети «Харківський робочий» пише: «З захопленням дивився оформлення професора О. Хвостова. Яка колосальна творча клавіатура у цього художника: добротні склепіння у «Царевій нареченій», похмурі брили в Аїді і, нарешті, широкий український сонячний ландшафт у «Наталці Полтавці» достатні свідки цьому. І, коли говорити у даній виставі про художнє оформлення, як про елемент, то треба сказати, що елемент цей виявився головним, якщо не найголовнішим» (Милославський та ін., 1965, с. 63). У харківській пресі взагалі високо оцінювали роботи художників, оскільки, маємо констатувати, саме вони давали місцевій опері потужний поштовх і виводили її з провінційного рівня на світовий.

На сьогодні не маємо точних свідчень, чи ставилася «Наталка Полтавка» в період німецько-фашистської окупації Харкова. Авторка

статті на цю тему Ю. Полякова аналізує інтерв'ю нового директора оперного театру В. Ходського (Полякова, 2013, с. 84), де він, серед інших, згадує в репертуарному плані й «Наталку Полтавку». Проте чи здійснилися ці плани, сказати складно — рецензії на цю постановку не знайдено. Тим не менше, вже після опублікування статті Ю. Полякова знайшла непрямі свідчення, що опера була поставлена в період другої окупації Харкова.

Наступна вистава з'являється на харківській сцені 1 липня 1948 р. Поставлена вона тим самим Г. Давидовим, який згадується на передвоєнній афіші разом з Ю. Кіпоренко-Доманським. Диригентом-постановником став П. Баленко. Вистава пройшла не надто гучно, залишивши по собі дуже мало інформації. Можливо, це була не повноцінна постановка, а свого роду поновлення версії В. Скляренка, яку здійснили, коли сам режисер-постановник не мав змоги приїхати. Вистава мала дещо тимчасовий характер і не дуже «прижилася» на сцені.

Упродовж двох сезонів, 1952/1953 і 1953/1954 рр., головним режисером Харківського академічного театру опери та балету імені М. В. Лисенка був Володимир Скляренко, на той момент вже народний артист УРСР. У сезон 1954/55 рр. він був затверджений головним режисером Київського оперного театру. Але вже на початку сезону, 20 жовтня 1954 р., ставить «Наталку Полтавку» в Харкові. З цього можемо висувати, що прем'єра була запланована в театрі заздалегідь, і навіть переїзд режисера цих планів не зірвав. У 1954 р. до Харківського оперного театру приходять новий головний диригент — Леонід Худолій, який і став диригентом-постановником вистави. Художником-постановником був Іван Назаров, хормейстеркою-постановницею — Євгенія Конопльова, автором хореографічного рішення виступив Іван Ковтунов.

Нова постановка була здійснена саме в той час, коли до Харківської опери починає активно прибувати молодь, що дає театру нову енергію. Євген Червонюк, Олександра Оголівець, Олена Заховаєва та інші — артисти молоді, можливо, тоді ще не зовсім досвідчені, але, тим не менш, дуже обдаровані, стали основною «тягловою силою» в багатьох виставах.

Єдиним виконавцем ролі Петра був недавній випускник консерваторії, молодий талановитий співак М. Боровий (пізніше цю роль виконуватимуть В. Гриненко та В. Тевешев). Рецензент І. Ков'яров пише про свої враження від роботи соліста: «Голос артиста ллється вільно й невимушено. <...> Красивий, соковитий голос приємного тембру, хоч і з певним горловим відтінком, великий діапазон — позитивні якості співака» (Ков'яров, 1954). Високо оцінює автор статті й образи виборного Макогоненка, створений Євгеном Червонюком (у чергу з ним цю роль грав П. Скоробагатко, якому журналіст дорікав за одноманітність), та Миколи, у ролі якого виступив заслужений артист УРСР А. Магергут (його дублював М. Григор'єв). Яскравий образ Возного створив Борис Бутков. Пізніше на цю роль було введено прекрасного характерного артиста Євгена Жарикова. Зупинімося коротко на роботах двох виконавиць ролі Наталки, чий образ втілили Людмила Скляр й Олександра Оголівець. Рецензенти не мали одностайної думки (в архіві театру зберігаються статті без авторства й назви газет, тож на ці тексти не посилаємося, фокусуючись тільки на загальних засадах). І. Ков'яров уважав, що кращою виконавицею була Людмила Скляр, якій вдалося передати тепло Наталки й колорит цього образу української дівчини: «Вона чесна, настирлива, розумна, скромна й благородна» (там само). Меншою мірою, на думку критика, роль вдалася Олександрі Оголівець. Солістка мала доволі специфічну зовнішність, що відрізнялася від класичного українського типу. Попри широкий діапазон ролей, Наталку вважали не кращим її досягненням. Тим не менше, незважаючи на відмінність поглядів у різних рецензентів, всі зазначали те, що Олександра Оголівець володіє, безумовно, більшим голосовим діапазоном та має більше можливостей. А, як уже відзначалося, для виконання партії Наталки потрібно мати певну теситуру й запас міцності голосу, чого Людмилі Скляр не вистачало.

Костюмери ХНАТОБу поділяють, що після вистав «Наталки Полтавки» із часом не залишається нічого: ані костюмів, ані декорацій — усе стирається вщент. Настільки активно й часто використовуються вони як на спектаклях, так

і в концертних номерах. Ймовірно, так і життя вистави, поставленої В. Скляренком, поступово сходило нанівець, вистава йшла все рідше. Приходив новий час, висувалися нові естетичні вимоги. І ось у 1983 р. з'являється нова постановка, яку створюють диригент Ярема Скибинський, режисер Володимир Лукашев і художник Леонід Братченко. Далі її долю не повністю відстежено — у театрі починається серйозна ротація кадрів, змінюється керівництво, приходять і йдуть диригенти, артисти. Період «застою» закінчувався, зміни наставали і в самій країні. Звертає на себе увагу доволі дивна програмка «Наталки» цього періоду: із зовнішнього боку вона написана українською мовою, а з внутрішнього — російською. Причому інформація не дублюється двома мовами, як можна було б чекати, а подається фрагментарно, то однією, то другою.

Партію Наталки в ті роки виконували Олена Соболева, Олена Слєпцова, Ліна Черних. Образ Петра створювали Віктор Червонюк, Віктор Ломакін, Василь Марчак. Терпилиху грала Галина Махтіна, упродовж багатьох років була ця роль і в репертуарі Валентини Кузьмичової, пізніше її змінили Ліна Панкратова, Тетяна Жаркіх і Лілія Кутіщева. У межах цієї розвідки не маємо можливості створити повний перелік акторських складів вистав «Наталка Полтавка», це є справою майбутнього.

Уже в Незалежній Україні «Наталка Полтавка» пройшла капітальне поновлення. У ролі Петра виступив прекрасний артист з великою сценічною харизмою — Григорій Бабиш, який створив інший образ Петра, зовсім не такого, який «з його любовним лементом може навіть сміх викликати». У виконанні актора поставав дуже вольовий хлопець, енергійний, привабливий. Було цілком очевидно, чому в нього закохалася Наталка і через що чекає його. Цікавою виконавицею та партнеркою для Григорія Бабиша, Василя Марчака та Віктора Червонюка була Марина Чиженко, яка приходить до театру в 1989 р. Виділявся її своєрідний, багатий барвами голос, що допомагав втілювати образ Наталки Полтавки. Вона стала лауреаткою Національного конкурсу на краще виконання партії Наталки Полтавки (Полтава, 1993 р.).

Вистава йшла доволі довго, і десь у середині 2000-х рр. вже була очевидною потреба в її оновленні. Це завдання взяли на себе режисер Ігор Черничко та художник Григорій Батій. Г. Батій зробив яскраві, дуже мальовничі декорації, створивши абсолютно свою версію візуального образу вистави. Це явно не була спроба якось реконструювати роботу попередника. Важливою є і специфіка костюмів: загальна візуальна картина створювалася наче яскравими живописними мазками.

Далі у виставу входили нові й нові покоління артистів. «Наталка Полтавка» була таким собі «випробувальним каменем» для кожного молодого співака. На світлинах, що зберігаються в театрі, можна побачити і Володимира Козлова, і Олесю Мішаріну, і Романа Гордєєва і багатьох інших солістів ХНАТОБу, які є провідними артистами театру сьогодні.

З початком повномасштабного вторгнення звичайна робота театру була припинена — вистави не йшли, оскільки це було заборонено з міркувань безпеки, частина колективу, що залишалася в Харкові, давала концерти в бомбоховищах, на відносно безпечних майданчиках. Навіть у таких умовах окремі номери з «Наталки Полтавки» включалися у виїзні програми. З відкриттям нової підземної сцени Loft Stage з'явилась можливість відродити деякі вистави. У 2024 р. «Наталку Полтавку» було поновлено в партнерстві з Харківським національним університетом мистецтв ім. І. П. Котляревського (режисер поновлення — Олексій Дугінов). Спочатку, у лютому, зіграв «старший» склад артистів ХНАТОБу, а невдовзі, у березні, додався

й молодий. Поєднання у виставі досвідчених артистів і повних енергії студентів мажорним акордом розпочало присвячений ювілейній річниці І. Котляревського проєкт, який тривав упродовж місяця.

Висновки. Після того як було простежено, з якою частотою йшла в Харківському національному академічному театрі опери та балету імені М. В. Лисенка опера «Наталка Полтавка», стало очевидним, що її життя на цій сцені (за рідкісними винятками) практично не переривалося. Це, вочевидь, вистава-довгожител, кожна з постановок якої неодноразово поновлювалася. Так, останній спектакль, поставлений В. Лукашевим, іде вже понад 40 років, зазнавши щонайменше три поновлення.

Нині виставу грають у театрі з частотою приблизно раз на 3–4 місяці. Якою далі буде її доля на сцені «Схід Опера», чи буде вона показуватися в нинішньому або якомусь іншому форматі — поки сказати складно. Для творчого керівництва театру важливо вирішити — чи зберігати її в первинному вигляді (як це, наприклад, відбувається в східних культурах або у зразках сценічних реконструкцій), чи шукати якусь нову, більш сучасну сценічну лексику, переосмислюючи засоби й знаходячи нові рішення. Що ж до перспективи подальших досліджень — як вже зазначалося, є потреба в більш детальній реконструкції вистав і встановленні повного списку акторського складу та учасників постановних груп, які над ними працювали.

Список посилань

- [Оголошення]. (1926). *Нове мистецтво*, 12, 3 [обкл.].
- Ботунова, Г. (2010). К. Саксаганський у театральному житті Харкова 20-х років ХХ ст.: Творчі перетини і взаємовпливи. *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого*, 7, 277–296.
- Волховской, В. (1926). «Наталка Полтавка». *Нове мистецтво*, 14, 10–11.
- Ков'яров, І. (1954, Листопад 03). «Наталка Полтавка». *Червоний прапор*.
- Лобанова, І. В. (2011). Від апології авангарду до апології реалізму: творчість сценографів-конструктивістів Державного українського оперного театру в оцінці харківської преси (1925–1934). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціальні комунікації*, 968(3), 68–73.
- Милославський, К., Івановський, П., & Штоль, Г. (1965). *Харківський державний академічний театр опери та балету ім. М. В. Лисенка*. Мистецтво.

- Ольховський, Т. К. (2014). *Згадуючи минуле: Спогади* [Електронний ресурс]. ХДНБ. <https://ru.calameo.com/books/004761641f2a310b1c3d9>
- Полякова, Ю. Ю. (2013). Музично-театральне життя Харкова під час німецько-фашистської окупації (за матеріалами Державного архіву Харківської області). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні і філософські науки*, 1088(17), 82–90.
- Романовський, М. [М. Р.]. (1926, Жовтень 04). «Наталка Полтавка» в Харківській опері. *Соціалістична Харківщина*.
- Сіренко, Л. (2020, Серпень 25). «Де шукати сучасну оперу?» #6: Олександр Щетинський та опера «Наталка Полтавка». The Claquers. <https://theclaquers.com/posts/4224>
- Станішевський, Ю. (1965). Український музичний театр і харківська опера. У К. Милославський, П. Івановський, & Г. Штоль (Ред.), *Харківський державний академічний театр опери та балету ім. М. В. Лисенка* (с. 5–16). Мистецтво.
- Харитонova, В. Ф. (2012). Оперна творчість М. В. Лисенка на харківській сцені. *Культура України*, 38, 235–245.
- Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Олеса Гончара. (б.д.). 185 років з часу публікації п'єси І. П. Котляревського «Наталка Полтавка». <https://lib.kherson.ua/185-rokiv-natalka-poltavka.htm>

References

- [Oholoshennia]. (1926). *Nove mystetstvo*, 12, 3 [cover]. [In Ukrainian].
- Botunova, H. (2010). K. Saksahanskyi in the theatrical life of Kharkiv in the 1920s: Creative intersections and mutual influences. *Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu teatru, kino i telebachennia im. I. K. Karpenka-Karoho*, 7, 277–296. [In Ukrainian].
- Volkhovskoi, V. (1926). “Natalka Poltavka”. *Nove mystetstvo*, 14, 10–11. [In Ukrainian]
- Kov'iarov, I. (1954, November 03). “Natalka Poltavka”. *Chervonyi prapor*. [In Ukrainian].
- Lobanova, I. V. (2011). From the apology of the avant-garde to the apology of realism: The work of constructivist stage designers of the State Ukrainian Opera Theatre in the assessment of Kharkiv press (1925–1934). *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Sotsialni komunikatsii*, 968(3), 68–73. [In Ukrainian].
- Myloslavskiy, K., Ivanovskiy, P., & Shtol, H. (1965). *Kharkivskiy derzhavnyi akademichnyi teatr opery ta baletu im. M. V. Lysenka*. Mystetstvo. [In Ukrainian]
- Olkhovskiy, T. K. (2014). Remembering the past: Memoirs [Electronic resource]. KhDNB. <https://ru.calameo.com/books/004761641f2a310b1c3d9> [In Ukrainian].
- Poliakova, Yu. Yu. (2013). Musical and theatrical life in Kharkiv during the Nazi occupation (based on materials from the State Archive of Kharkiv region). *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Istoriiia Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni i filosofski nauky*, 1088(17), 82–90. [In Ukrainian].
- Romanovskiy, M. [M. R.]. (1926, October 04). Natalka Poltavka at the Kharkiv Opera. *Sotsialistychna Kharkivshchyna*. [In Ukrainian].
- Sirenko, L. (2020, August 25). “Where to find contemporary opera?” #6: Oleksandr Shchetynskiy and the opera *Natalka Poltavka*. The Claquers. <https://theclaquers.com/posts/4224> [In Ukrainian].
- Stanishhevskiy, Yu. (1965). Ukrainian musical theatre and the Kharkiv opera. In K. Myloslavskiy, P. Ivanovskiy, & H. Shtol (Eds.), *Kharkivskiy derzhavnyi akademichnyi teatr opery ta baletu im. M. V. Lysenka* (pp. 5–16). Mystetstvo. [In Ukrainian].
- Kharytonova, V. F. (2012). Operatic works by M. V. Lysenko on the Kharkiv stage. *Culture of Ukraine*, 38, 235–245. [In Ukrainian].
- Oles Honchar Kherson Regional Universal Scientific Library. (n.d.). 185 rokiv z chasu publikatsii p'iesy I. P. Kotliarevskoho “Natalka Poltavka”. <https://lib.kherson.ua/185-rokiv-natalka-poltavka.htm> [In Ukrainian].

Надійшла до редколегії 10.02.2025

I. В. Лобанова

старша викладачка кафедри театрознавства, Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського, керівниця літературно-драматургічного відділу, ХНАТОБ імені М. В. Лисенка, м. Харків, Україна

I. Lobanova

senior lecturer at the Department of Theatre Studies, I. P. Kotliarevskiy Kharkiv National University of Arts, Head of the Literary and Drama Department, Mykola Lysenko Kharkiv State Academic Opera and Ballet Theatre, Kharkiv, Ukraine